

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СІХ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 25

МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

ПОЛОЖАЈ И ИДЕНТИТЕТ СРПСКЕ МАЊИНЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ И ЦЕНТРАЛНОЈ ЕВРОПИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 26–29. НОВЕМБРА 2003. ГОДИНЕ

Примљено на IV скупу Одељења друштвених наука од 17. маја 2005. г.

У р е д н и к
Дописни члан
ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

БЕОГРАД 2005

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА И ЕТНОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ МАЊИНЕ*

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

А п с т р а к т. – Овим се прегледним радом пружа – у накрупнијим цртама – увид у досадашња дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српских народних говора у Словенији, Хрватској, Мађарској, Румунији, Македонији и Албанији, где Срби представљају мањинску етнолингвистичку популацију. Реч је о српском становништву које је у свим овим земљама аутохтоно, уз напомену да се српска популација третира као новонастала мањина у бившим југословенским републикама – Словенији, Хрватској и Македонији.

Сва одступања од нормалног стања у српским говорима матице последица су периферног положаја народних говора српске мањине, посебно у инојезичним срединама, као и непосредног страног утицаја на њих. У том смислу, српски народни говори у Мађарској, Румунији и Албанији пружају нарочито богат материјал за истраживање архаизама и иновација, а на основу резултата истраживања ових говора могу се извучити закључци општелингвистичког карактера, везани за лингвистичку контактологију.

Неоспорно је код рецесивног српског становништва присутан процес глотофагије. И управо у тим двома чињеницама – рецесивности и глотофагији – треба наћи подстицај за даља и опсежнија дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања мањинске српске популације у суседним земљама и у Словенији.

„Српскохрватска дијалектологија у овом тренутку тешко се може похвалити широким познавањем проблематике наше дијаспоре, мада је интерес за њено осветљавање увек био знатан а сви прилози радо дочекивани, посебно због тога што су, по правилу, доносили или нове елементе за реконструкцију предмиграционих прилика на нашем подручју или понеку изгубљену карику у ланцима иначе познатих процеса у развоју нашега језика.“¹ И данас, после више од тридесет година актуелне су ове

* Овај текст је резултат рада на пројекту 1599: *Дијалектолошка истраживања српског језичког просјора*, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Петровић, 1972, стр. 179.

речи Д. Петровића, записане 1972. године. Актуелним су их учинила ограничења која су се односила, а и сада се односе, на невелика материјална средства која се издвајају за такве послове и на малобројан стручни кадар пред који су се, током протеклих деценија, постављали многобројни ургентни задаци српске лингвистике и сарадња на важним међународним пројектима.

Није на одмет подсетити овом приликом на чињеницу да је *језик основни показатељ етноса*, а да и актуелно језичко стање и активне развојне тенденције које се уочавају, тј. њихове последице, сведоче о високом степену захваћености српских мањинских говора процесом глотофагије. И управо стога постаје неопходно и важно сумирање постигнутих резултата и утврђивање праваца којима би се убудуће ваљало кретати, те приоритетних задатака на плану дијалектолошких и етнолингвистичких истраживања српске мањине.

I

Овај прилог је рађен са претензијом давања сумарног прегледа дијалектолошких и етнолингвистичких истраживања српских народних говора, углавном обављених у другој половини XX века, у државама у којима су Срби аутохтона национална мањина: у Мађарској, Румунији и Албанији – у инојезичном окружењу, а у Словенији, Хрватској и Македонији и двема бившим југословенским републикама, формираним као државне заједнице почетком деведесетих година прошлог века – у окружењу сродних језика. Реч је о мањим или већим српским етничким групама, највећим делом настањеним на територијама чији геополитички оквир може бити представљен појмом *Балкан*.

Сваку од шест поменутих српских мањинских групација одликују специфичности историјско-политичког, социјално-економског, културолошког и етнографског карактера, о чему се овде неће посебно говорити. Најпре, нису исти фактори утицали на то да Срби, на пример, добију статус националне мањине у Румунији и Хрватској, без обзира на то што је у оба случаја реч о нама суседним државама. Треба подсетити на чињеницу да су Срби у Словенији, Хрватској и Македонији, оставши на просторима новоформираних држава након распада бивше СФРЈ, постали новонастала национална мањина. Такође, не сме се занемарити чињеница да је стариначко српско становништво на простору државе Хрватске десетковано – страдањима и прогоном током ратних дејстава, као и својеволјним напуштањем хрватске територије. Мањи број Срба, углавном из урбаних подручја, напустио је и територије двеју бивших југословенских република – Словеније и Македоније, но не баш под истоветним околностима.

Српска мањина још увек чува мозаик сачињен од мноштва дијалеката и месних говора у оквиру штокавског наречја. Међутим, неједнак је степен истражености народних говора српске мањине у поменутих земљама. Када је реч о српским говорима у Хрватској, Румунији и Мађар-

ској, наша се дијалектологија може похвалити солидним познавањем ове проблематике, што није случај када се ради о истражености и описаности српских народних говора у Словенији, Македонији и Албанији.

II

На територији **Словеније**, тачније – у четири српска православна села белокрајинске (тј. белокрањске) регије, налази се један од најудаљенијих огранака херцеговачко-крајишког дијалекта. Остаци некада бројних, српских ускочких досељеника, насељених овде у XVI веку као одбрамбени бедем Хабзбуршке монархије од турске силе, живе данас у Бојанцима, Мариндолу, Милићима и Пауновићима. Екстралингвистички фактори – који су најпре утицали на вишевековно очување овог српског идиома, а потом на опадање његове виталности и растакање – предочени су у реферату који је Т. Петровић поднела на међународном научном скупу *Скривене мањине на Балкану*,² као и на лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ.³

Етнолози и историчари бавили су се овом српском енклавом,⁴ али лингвистичких истраживања није било. Током последњих неколико година Т. Петровић обавља лингвистичка истраживања у Белој Крајини,⁵ осматрајући ове српске говоре у нестајању са етнолингвистичког⁶ и социolingвистичког аспекта,⁷ те констатујући да „само најстарија генерација има пуну компетенцију у употреби српског језика“.⁸

Срби јекавци, носиоци херцеговачко-крајишког (тј. источнохерцеговачког) дијалекта, доживели су најјачу експанзију у време великих миграција током неколико протеклих векова. У литератури се може наћи доста релевантних података о говорима Срба – носилаца херцеговачко-крајишког дијалекатског типа у **Хрватској**.

Најдетаљније су обрађени лички говори – и монографски и у појединачним прилозима, а међу истраживачима ових говора предњаче М. Драгичевић⁹ и Д. Павлица.¹⁰ Незаобилазна је и књига Д. Петровића о говору

² Т. Petrović, 2004, стр. 217–218.

³ „Српски језик у дијаспори“, 28. новембар 2001. године; в. <http://main.amu.edu.pl/~srpkadan/la.htm>.

⁴ У монографији М. Филиповића (Filipović 1970) налазе се значајни подаци о народним говорима Срба из Беле Крајине.

⁵ Ова истраживања се одвијају у оквиру двају пројеката: *Скривене мањине између централне и југоисточне Европе* (Фонд за унапређење науке, Аустрија) и *Етнолингвистичка и социolingвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану* (Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије).

⁶ Т. Петровић Т., 2002.

⁷ Т. Petrović, 2004.

⁸ *Ишо*, стр. 218.

⁹ Драгичевић, 1980, 1986, 1988, 1993, 1993а, 2000, 2001.

¹⁰ Б. Павлица, 1971, 1984.

Баније и Кордуна,¹¹ те други његови проблемски радови на исту тему.¹² У студији Б. Финке, о штокавским ијекавским говорима у Горском Котару,¹³ представљени су ови најудаљенији херцеговачко-крајишки говори, а у коауторству Б. Финке и А. Шојата изашла је студија *Карловачки говор*.¹⁴ Већи број обимних прилога посветио је С. Секереш говорима барањских и, делимично, славонских Срба,¹⁵ а говор околине Вуковара детаљно је обрађен захваљујући радовима Н. Арсенијевић (дев. Малетић).¹⁶ О јекавском говору околине Бјеловара писао је Ј. Кашић,¹⁷ који је такође објавио и један синтетички рад о говору Срба у Хрватској и његовом односу према књижевном језику.¹⁸

У зборнику *Република Српска Крајина* нашао се и текст П. Ивића о језику Срба у Српској Крајини,¹⁹ издвајајући тако овај део нашег народа „из целине коју сачињава његова западна грана“, а са литературом која броји преко сто јединица.

Пажњи наше лингвистичке науке није измакао ни перојски говор црногорских пресељеника, носилаца зетско-сјеничког дијалекта, настањених у јужној Истри још од половине XVII века.²⁰

О српским говорима у Хрватској постоји велики број ситнијих прилога који су проблемски и који, премда мање опширни, доприносе бољем сагледавању појединих сегмената везаних за различите језичке нивое у одређеном говорном типу.²¹ Такође, има нешто обимнијих радова који представљају детаљан приказ неких гласовних или морфолошких особина, као и богатих лексичких збирки.²²

Преглед основне литературе о српским говорима у **Мађарској** показује приличан број поузданих дијалектолошких микростудија и понеку макростудију, а одмакло се у великој мери и са етнолингвистичким истраживањима.

Треба поменути да је далеке 1910. године у Босанској вили бр. XXV објављен један мањи текст Александра Белића под насловом *Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пешће*. У неколико наврата писао је П. Ивић о појединим српским говорима у Мађарској, објављујући и резултате истраживања до којих је дошао још 1962. године, боравећи на једномесечној дијалектолошкој екскурзији у организацији Мађарске

¹¹ Петровић, 1978.

¹² Петровић, 1972а.

¹³ Finka, 1977.

¹⁴ Finka/ Šojat, 1974.

¹⁵ Sekereš, 1960, 1963, 1964, Секереш, 1972, Sekereš, 1975, 1976, 1976а, 1980.

¹⁶ Малетић, 1985. и Арсенијевић, 1992, 1997.

¹⁷ Кашић, 1963.

¹⁸ Кашић, 1972.

¹⁹ Уп. Ивић, 1996, стр. 143–158.

²⁰ Małeckі, 1930; Ribarić, 1953.

²¹ Видети: Георгијевић, 1951–1952; Станековић, 1977–1978; Ивић, 1997; Милорадовић, 2000; Мирић, 2000.

²² Наранчић, 1975; Урукало, 1982; Ајпановић, 2002.

академије наука.²³ Веома заслужан за истраживање српских говора у Мађарској је П. Степановић, професор српске књижевности на Филозофском факултету у Будимпешти. Његова докторска дисертација – *Говори Срба и Хрвата у Мађарској, Шиокавско наречје* објављена је на енглеском 1986. године, а 1994. године штампала ју је на српском језику београдска Просвета.²⁴ Не тако давно изашло је из штампе и ново издање ове књиге, у којем је представљено пет основних група српских говора.²⁵

Као резултат теренских истраживања српских идиома у Мађарској, настало је више дијалектолошких радова чији су аутори Н. Петровић,²⁶ Ј. Мијатовић,²⁷ М. Николић,²⁸ С. Ракић (Милорадовић),²⁹ П. Степановић.³⁰ У протекле три деценије објављено је и неколико прилога са значајним ономастичким подацима, сакупљаним углавном у српским селима која се налазе у будимпештанској околини.³¹ Треба поменути и два рада чији се аутори, Д. Стефановић³² и М. Бурзан,³³ баве – сасвим по изузетку – административним језиком Сентандрејаца у другој половини XVIII века (историјскојезички аспект) и фразеологијом у говору наших сународника у овој суседној земљи.

О дијалектолошким и етнолингвистичким испитивањима Срба у Мађарској говорило је више стручњака на лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ.³⁴ Етнолингвистичким питањима српске популације у Мађарској бавиле су се у својим радовима Б. Сикимић³⁵ и М. Илић,³⁶ а њихови прилози углавном се могу наћи на електронској адреси часописа Лингвистичке актуелности.³⁷ Екипа коју су чиниле Б. Сикимић, М. Илић и М. Вучковић обављала је теренска истраживања током 2001. године на Чепелској ади, а током 2002. године у Медини (жупанија Толнај). Ова истраживања омогућила је Српска самоуправа у Мађарској. У Балканолошкоком институту САНУ Б. Сикимић и М. Илић, у коауторству, припремају етнолингвистичку монографију Срби на Чепелској ади.

О српским говорима у **Румунији** први су озбиљно проговорили Е. Петровић, који је на румунском написао изузетно значајну студију о

²³ Ivić, 1966; Ивић, 1994, 1994а, 1997а.

²⁴ Степановић, 1994.

²⁵ Степановић, 2000.

²⁶ Н. Петровић, 1979.

²⁷ Мијатовић, 1983.

²⁸ Николић, 1993.

²⁹ Ракић, 1997, 1998; Милорадовић, 2004.

³⁰ Степановић, 2000а, 2003.

³¹ Н. Петровић, 1974, 1976; Стефановић, 1993. У лексичкој збирци Ј. Мијатовић (Мијатовић 1983) налазе се пописани и топоними села Ловре.

³² Стефановић, 2000.

³³ Burzan, 1996.

³⁴ „Српски језик у дијаспори“, 28. новембар 2001. године; в: <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>. *Лингвистичке актуелности*, 10.

³⁵ Sikimić, 2001, 2002; Сикимић, 2003, 2004.

³⁶ Ilić, 2003; Илић, 2003а.

³⁷ www.main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm.

карашевским говорима,³⁸ и П. Ивић који пише о српским говорима у Румунији с незамењеним јатом, а такође и о односу између карашевског и свиничког говора.³⁹

Реферат у којем је дат сумарни преглед досадашњих истраживања српског језика у Румунији поднела је Б. Сикимић на лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ.⁴⁰ Није нарочито велики број наслова којима се може похвалити наша дијалектологија када је реч о српским говорима на румунској територији: радови искуснијих лингвиста и понеки студентски прилог, углавном објављивани у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, од шездесетих година прошлог столећа, и у Прилозима проучавању језика (часопис Филозофског факултета у Новом Саду), као и текстови објављени у интердисциплинарним зборницима. Посебно помињем обимнији рад В. Вескуа о фонетским, морфолошким и лексичким особинама говора Банатске Црне Горе.⁴¹ В. Веску, М. Томић, и још неки аутори, објавили су већи број прилога о српским и хрватским говорима у Румунском Банату, претежно на румунском језику, а неки од њих имају више етнографски но лингвистички карактер. У Прилозима проучавању језика објављено је неколико богатих лексичких збирки из Румунског Баната.⁴²

Незаобилазан је допринос М. Томића, Србина из Румуније, врсног дијалектолога, ономастичара и лексикографа. Овде издвајам две његове монографије – о говору Свиничана⁴³ и о говору Радимаца,⁴⁴ обе објављене у Српском дијалектолошком зборнику осамдесетих година прошлог века.

У новије време, тачније 2000. године, појавила се на румунском једна значајна и вредна монографија М. Н. Радана – подробан и поуздан опис фонетике и фонологије карашевских говора.⁴⁵

Треба поменути да су етнолингвистичка теренска истраживања планирана у оквиру једног од пројеката Балканолошког института САНУ – *Етнолингвистичка и социолингвистичка истраживања избежлица и мултиетничких заједница на Балкану*, али да до данас нису реализована због недостатка материјалних средстава.

Нажалост, српски народни говори у **Македонији** „успешно су измицали“ све до сада нашој дијалектолошкој науци, премда у појединим селима скопскоцрногорске и кумановске области Срби чак чине већинско становништво. А за осветљавање ових говора треба имати посебан интерес, будући да право чудо представља чињеница „да је српски народ после свега што му се последњих векова дешавало у Македонији опстао,

³⁸ Petrovici, 1935.

³⁹ Ивић, 1956, 1985, стр. 207–210, 1995.

⁴⁰ „Српски језик у дијаспори“, 28. новембар 2001. године; в: <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>. *Лингвистичке активности*, 10.

⁴¹ Vescu, 1976. и Vesku, 1971.

⁴² Видети: Чешљар, 1983; Марић, 2002.

⁴³ Томић, 1984.

⁴⁴ Томић, 1987.

⁴⁵ Радан, 2000.

макар у ком обиму. Утолико је он данас једна од посебних драгоцености на српском етничком простору [...]“.⁴⁶ Да би се боље разумели разлози због којих постоји ова белина на српској дијалектолошкој мапи истраживања, ваља се упознати са рефератом С. Станковића, поднетим на лингвистичкој трибини Института за српски језик САНУ,⁴⁷ као и са радом П. Радића, у којем је са културолошког аспекта сагледана историја српског питања у Македонији.⁴⁸ Разлози су, као што то најчешће и бива, екстралингвистичке природе, али су – између осталог – довели до тога да је након Другог светског рата, са жељом да се не поремети тзв. складни суживот братских народа и народности, и са српске стране републичка граница прихватана истовремено и као језичка. На тај начин српски говори на територији северне Македоније нису помињани као део призренско-тимочког дијалекатског комплекса, већ искључиво као северно-македонски говори.

Тако су српске језичке оазе у Македонији представљене двома дијалектолошким расправама и једном студијом, у којој је П. Ивић описао говор потомака галипољских Срба – једне посебне српске заједнице у Македонији.⁴⁹ Свакако, студија П. Ивића о говору Срба из околине Галипоља у Тракији (турска територија), који су се након Првог светског рата настанили у Пехчеву (источна Македонија), од непроцењиве је важности, јер је у последњем тренутку спасен и сачуван за лингвистичку науку драгоцен материјал.

Важан прилог српској дијалектологији представља рад М. Вукићевића о српској језичкој оазе која се налази јужно од Дојрана, а коју су 1928. године створиле српске избеглице из околине Књина.⁵⁰ Ипак, напомињем да је овде реч о Србима који су потомци досељеника између два рата, а не о аутохтоној скупини Срба, чији се преци на тлу Македоније помињу у средњовековним писаним споменицима.

Не треба заобићи ни рад С. Станковића⁵¹ о неким важнијим фонетским и морфолошким особинама скопскоцрногорског говора, који он, пак, назива „прелазним балканословенским говорним типом“.⁵²

Када је реч о етнолингвистичким истраживањима, треба поменути теренска истраживања која је североисточно од Куманова (финансијер – кумановски музеј) обављала 2001. године Б. Сикимић и са којих постоји необјављена грађа.

На овом месту само ћу узгред поменути српску етничку групу, формално непризнату мањину у **Бугарској**, за коју можемо употребити тзв. радни термин *скривена мањина*. Прецизније, реч је о „окрајцима“

⁴⁶ Радић, 2003, стр. 246–247.

⁴⁷ „Српски језик у дијаспори“, 28. новембар 2001. године; в: <http://main.amu.edu.pl/~sirpadan/la.htm>, *Лингвистичке актиуелности*, 10.

⁴⁸ Радић, 2003.

⁴⁹ Ивић, 1957.

⁵⁰ Вукићевић, 1993.

⁵¹ Станковић, 1998, стр. 293–313.

⁵² *Исто*, 310.

призренско-тимочке дијалекатске групације, називаним у Бугарској тзв. белограчичко-брезничким говорима, а у Македонији – тзв. северномакедонским.⁵³

Дијалектолошки подаци о српским народним говорима у **Албанији** могу се окарактерисати као веома оскудни. Опет су екстралингвистички чиниоци условили такво стање, тј. политичке прилике су деценијама, као што је општепознато, биле неповољне за сарадњу било које врсте. „Дуготрајна самоизолација Албаније и ауторитарни комунистички режим затварали су путеве комуникације и добросуседских односа. Исто-времено, у држави је вођена политика асимилације националних мањина и атеизације грађана.“⁵⁴

Наши сународници данас живе углавном у области Враке (Скадар) и дуж албанско-црногорске границе. Овај српски идиом у Скадру и његовој околини готово да се може сматрати изгубљеним за нашу дијалектолошку науку. Неколико чланака Д. Петровића о особинама тзв. доњозетских говора, које су из Враке код Скадра у Зету понеле најстарије избеглице, садржи значајне лингвистичке податке, у последњем тренутку отргнуте од заборава. Године 1932/1933. судбина ове врачанске енклаве неповратно је „запечаћена насилним однорођавањем. Тада је [...] две трећине становништва побегло или протерано у Југославију [...]“.⁵⁵

У радовима Д. Петровића о особинама акценатског система, о гласовним, морфолошким и синтаксичким особинама Врачана,⁵⁶ има поуздане дескрипције прилика – не само у области дијалектологије, него и етнографије и антропологије. Д. Петровић се у својим прилозима често позива на Б. В. Марковића, који је словио за најбољег познаваоца Враке и Врачана до 1930. године⁵⁷ и који је сачинио изузетно богату збирку етнографског материјала. Започето је сређивање лексичке збирке Б. В. Марковића, која је откупљена и налази се у Црногорској академији наука и умјетности.

III

Под окриљем Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе, на старању Српске академије наука и уметности, одвијао се током последњих неколико деценија, премда „са великим закашњењем у односу на већину европских народа“, рад на пројекту *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, касније преименованом у *Српски дијалектолошки атлас*. У мрежи пунктова није био предвиђен ниједан српски говор из Словеније, Македоније, Бугарске и Албаније.

У нацрту мреже пунктова на подручју **Хрватске** био је предвиђен већи број насеља, али је – сагласно политичким променама на тлу бивше

⁵³ У вези с овим уп. Ивић, 1985, стр. 118–120.

⁵⁴ Башић, 2004, стр. 735.

⁵⁵ Петровић, 1972, стр. 181.

⁵⁶ В: Петровић, 1972, 1973, 1973а, 1974, Петровић – Марковић, 1977.

⁵⁷ Види: следеће прилоге Б. В. Марковића: 1969, 1972, 1975, 1981.

Југославије – дошло до измена, те сада у архиви Одбора има тридесетак попуњених упитника (са око 2.000 питања) из српских пунктова са територије Хрватске, претежно из Лике. Будући да је у многим областима Хрватске драстично сужен обим српских народних говора, те да је највећи број тог живља избегао у Србију и Црну Гору, најчешће се морало радити са информаторима – избеглицама, како би се могла успоставити лингвогеографска слика из времена пре измештања Срба са подручја Хрватске.

Поједини српски говори са територије **Румуније** испитани су за потребе *Српског дијалектолошког атласа*: Радимња, Сваница и карашевски Равник, а испитивач је био М. Томић. Међутим, није прецизно утврђена мрежа пунктова за српске говоре у Румунији, а свакако ће бити неопходно да се испитају идиоми још неких српских насеља. За потребе *Ојшћесловенског лингвистичког атласа* обрађени су Сваница и карашевски пункт Клокотич, а фонолошке описе Клокотича и Сванице урадио је П. Ивић.⁵⁸

Осам пунктова треба да репрезентује српске говоре на територији **Мађарске** у *Српском дијалектолошком атласу*: Мохач, Липова, Медина, Ловра, Помаз, Чобанац, Деска и Батања. Ловра је, при том, и репрезентант ових говора у *Ојшћесловенском лингвистичком атласу*. Сви предвиђени пунктови су испитани, а њихови испитивачи били су и Срби из Мађарске и дијалектолози из Србије. Фонолошки опис говора Ловре урадио је П. Ивић.⁵⁹

IV

Велика је дијалектолошка и културолошка разноликост мањинске српске популације, те се у том смислу пред дијалектологе и етнолингвисте постављају различити задаци, а – уколико се жели да резултати истраживања понесу епитет *meritorius* – мора се имати у виду да поменута разноликост налаже различите приступе истраживању, као и обради грађе. Озбиљно бављење народним говорима изван матице тешко је замислити без увида у адекватне историјске, етнолошке, антрополошке, социолошке и психолошке датости. Без етнографских, најчешће антропогеографских увида нема правилног разумевања дијалектолошких и етнолингвистичких проблема, а посебно стања и статуса народних говора на лингвогеографским картама. Дакле, када је реч о методолошком приступу мањинским говорима, посебно онима у инојезичном окружењу, једини исправан приступ је онај који подразумева мултидисциплинарност, а осим дескриптивне, неопходно је користити и компаративну и статистичку методу.

Из свега што је речено у прве три целине овога прилога може се јасно видети да дијалектолози ни издалека нису обавили све послове на

⁵⁸ Ivić, 1981, стр. 612–617; 619–624.

⁵⁹ Isto, стр. 611.

плану истраживања српских мањинских говора, посебно када је реч о синтаксичком нивоу истраживања, о историјској дијалектологији и дијалекатским речницима, а да су етнолингвисти тек начели своје теме на овом плану. Осим тога, било би упутно да истраживачки процеси урбане дијалектологије и урбане етно(психо)лингвистике буду усмерени ка давању одговора на савремена, комуникативно-функционална питања једне мултиетничке и мултилингвалне заједнице, тј. да њихови резултати буду од помоћи у решавању практичних проблема билингвизма и бикултуралности, у решавању проблема језичке социјализације.⁶⁰ То усмерење се заснива на постојању становништва хетерогеног по пореклу и са различитим језицима као примарним базама комуникације, тј. на постојању говорника са ограниченом језичком компетенцијом доминантног/рецесивног језика. У оваквим случајевима подједнака компетенција већ сведочи о поступку нестајања језика мањинске популације, односно његове замене језиком доминантне популације. Следствено томе, елементи мањинске традиционалне културе, те национални и верски идентитет, поступно бивају маргинализовани до нестајања.

Када се српски као језик националне мањине готово искључиво употребљава у породичном кругу, представљајући примарну базу комуникације, тада је тешко усвајати и неговати оно што у матици представља национални језички стандард. Мора се водити рачуна о интерференцији у процесу једновременог усвајања нематерњег и српског језика, о „грешкама“ које су логична последица различитих језичких система двају контактних језика. На свим језичким нивоима очитује се интерлингвални утицај. Образованији Срби, нарочито подвргнути утицају доминантног језика у датом двојезичју, морају улагати посебан напор како би надрасли ниво локалних говора и избегли супстандардне црте у употреби матерњег језика, односно – како би се држали норме стандардног језика, усвојене у земљи-матици. Дакле, у том смислу се треба позабавити дијалектизмима и интерферентним појавама као двама типовима огрешења о стандардно-језичку норму, те олакшати нашим сународницима њено усвајање. Ту могу бити од помоћи резултати темељнијих контрастивних лингвистичких истраживања.

Поред свега наведеног, ваљало би се у будућности позабавити и изучавањем језика књижевних дела и штампе мањинске српске популације. Напомињем да би драгоцени били и резултати који би проистекли из ономастичких истраживања у руралним српским заједницама, али и код Срба који живе у урбаним срединама, као нпр. анализа микротопонима, анализа антропонима – уочавање разлика у фреквенцији појединих личних имена, утицај црквеног календара на избор личних имена итд.

Дакако, утврђивање карактеристика које дефинишу фонетику, морфологију и синтаксу мањинских српских говора пружа могућност за испрпније опсервације и повлачење паралела са одговарајућом ситуацијом на матичним теренима. Узимајући у обзир да се по свим суштинским

⁶⁰ У том смислу веома је инструктиван прилог Ј. Јерковића (Јерковић 1996), који говори о савременим оквирима истраживања српских говора у Мађарској.

цртама ови говори уклапају у „матични дијалекатски тип“, сва одступања од стања нормалног у српским говорима на матичној страни представљају последицу њиховог периферног положаја и непосредног страног утицаја на њих. Значајан је допринос који се реконструкцији предмиграционе слике на овим просторима може дати изучавањем индивидуалности народног говора изван матице.

Ни унутарјезички процеси, али ни међуетнички и међујезички контакти најчешће сами по себи нису довољни за различите лингвистичке преображаје. Ти се преображаји дешавају у садејству поменутих процеса и контаката. У том смислу, посебан задатак би био да се сачини преглед стања ових српских народних говора са аспекта језичког аналитизма, као резултата конвергентних процеса на балканским просторима. На неким су подручјима ове промене резултат припадности балканословенском језичком континууму, на неким другим – резултат непосредног контакта с несловенским балканским језицима. У овим говорним типовима, разумљиво, знатнији су резултати језичких додира, укрштања и мешања. Детаљнија дескрипција прилика, у вези с проблемом о којем је овде реч, помогла би да се још прецизније одреди статус тзв. мањинских српских народних говора на етно-лингвистичкој карти балканског језичког савеза.

У Мађарској, Румунији и Албанији реч је о типолошки различитим језичким системима доминантне и рецесивне популације, док у Словенији, Хрватској и Македонији то није случај. Тако, српски народни говори у прве три земље пружају нарочито богат материјал за истраживање архаизама, али и иновација. На основу резултата истраживања ових говора могу се извучити закључци општелингвистичког карактера, везани за лингвистичку контактологију. За даљи развој српских говора, на свих шест територија поменутих држава, свакако ће се узети појам хетеротропије, тј. управљености језичког развоја у различитим правцима, као и појам хетерохроне асимилације у оквиру процеса глотофагије, тј. нестајања једног језика. У сваком случају, процес језичке интеграције – у којем се стандардна норма доминантног језика неминовно намеће мањинској популацији – мораће се осмотрити са различитих „стајних тачака“, пре свега у зависности од тога да ли је реч о типолошки сродним или различитим језичким системима у контакту.

V

Екстралингвистички фактори су од посебног значаја у тзв. контактним ситуацијама, онима које поседују социolingвистички карактер. Такође, процес „прождирања језика“ је у највећој мери резултат утицаја екстралингвистичких фактора и ту треба ставити акценат на раслојавање руралних средина и њихову убрзану урбанизацију. Стандардна норма доминантног језика, тј. национално доминантни језички стандард, неминовно се – посредством образовних институција и медија – намеће као примарна база комуникације у доминантној и рецесивној етничкој популацији.

Будући да рецесивно становништво – и рурално и урбано – чини у оквиру сваке приоритетне заједнице посебну етнолингвистичку популацију, често изложену процесу глотофагије, лингвистичка истраживања добијају прерогатив хитности код српског мањинског становништва у свим суседним земљама и у Словенији. Процес глотофагије „подржан“ је и тиме што припадници српске етничке мањине често нису просторно хомогенизовани, те се у том смислу приликом истраживања не би смела занемарити регионална дистрибуција говорника рецесивне популације.

Управо у двама претходно помињаним чињеницама, у *рецесивности* и *глотофагији*, треба наћи подстицај за даља и опсежнија дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања мањинске српске популације у суседним земљама и у Словенији. Осим научних, на то нас нагоне и морални разлози – посебна врста одговорности за наше сународнике у расејању: изван матице се лична пролазност као „судбина сваког човека“ јасније осећа и више намеће.⁶¹ Нажалост, тамо где свакодневно „сажижу кандила сећања“, да парафразирам стих из једне песме Стојана Вујичића, нема баш много времена за чекање бољих прилика у земљи-матици. Треба похитати – док се има где и код кога.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајвановић Милан, „Прилог проучавању лексике северозападне Лике“, *ППЈ*, 33, Нови Сад 2002.
- Арсенијевић Нада, „Морфолошке карактеристике говора Боботе (код Вуковара)“, *ЗбФЛ*, XXXV/1, Нови Сад 1992.
- Арсенијевић Нада, „Терминологија куће и покућства у селу Боботи код Вуковара“, *ЗбФЛ*, XL/2, Нови Сад 1997.
- Башић Горан, „Политичко-правни положај српске националне мањине у савременој југоисточној и централној Европи“, *Теме* (часопис за друштвене науке), 2, Ниш 2004.
- Burzan Mirjana, „Frazeologija u jeziku Srba u Mađarskoj“, *ЗбФЛ*, XXXIX/1, Нови Сад 1996.
- Vesku Viktor, „О poreklu govora ‘banatskih Crnogoraca‘“, *ЗбФЛ*, XIV/2, Нови Сад 1971.
- Vescu Victor, „Govor Banatske Crne Gore“, *ЗбФЛ*, XIX/1, Нови Сад 1976.
- Вукићевић Милосав, *О српском ијекавском говору у Македонији*, огледи из дијалектолошких истраживања, Филолошки факултет у Приштини, Приштина 1993.
- Георгијевић Светозар, „Јат (ѣ) у говору Личког Поља“, *ЈФ*, XIX/1–4, Београд 1951–52.
- Драгичевић Милан, „Рефлекси јата у данашњим личким говорима“, *СДЗб*, XXVI, Београд 1980.
- Драгичевић Милан, „Говор личких јекаваца“, *СДЗб*, XXXII, Београд 1986.
- Драгичевић Милан, „Акцент придјева у говору ијекаваца села Бироваче из источне Лике“, *ЈФ*, XLIV, Београд 1988.
- Драгичевић Милан, „Акцент именица мушког рода у говору Срба Лапачког поља“, *ЈФ*, XLIX, Београд 1993.

⁶¹ Степановић, 1994а, стр. 62.

- Драгичевић Милан, „Акцент именица средњег рода с тзв. проширеним основама у говору Срба Лапачког поља“, *ЗбФЛ*, XXXVI/1, Нови Сад 1993а.
- Драгичевић Милан, „О прозодијским односима у проклизи у говору Срба Лапачког поља“, *ЈФ*, LVI/1–2, Београд 2000.
- Драгичевић Милан, „Најзападнији српски говори данас“, *Зборник за српски језик, књижевности и умјетности*, I, Бања Лука 2001.
- Ивић Павле, „Једна доскора непозната група наших говора: говори с незамењеним јатом“, *ГФФ*, I, Нови Сад 1956.
- Ивић Павле, „О говору Галипољских Срба“, *СДЗб*, XII, Београд 1957.
- Ivić Pavle, *O srpskom govoru u selu Lovri*, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, XII, Budapest 1966.
- Ivić Pavle, *Klokotič*, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, LV, Odjeljenje društvenih nauka, 9, Sarajevo 1981.
- Ivić Pavle, *Svinica*, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, LV, Odjeljenje društvenih nauka, 9, Sarajevo.
- Ivić Pavle, *Lovra*, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Posebna izdanja ANUBiH, LV, Odjeljenje društvenih nauka, 9, Sarajevo.
- Ивић Павле, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шиокавско наречје*, Нови Сад 1985.
- Ивић Павле, „О српском говору у Батањи“, *ЈФ*, L, Београд 1994.
- Ивић Павле, „Штокавски говори у Мађарској“, *Загужбина*, 27 (септембар 1994), Београд 1994а.
- Ивић Павле, „Однос између карашевског и свиничког говора“, *Македонски јазик* [за] год. 1989–1990, XL–XLI, Скопје 1995.
- Ивић Павле, „О језику“, *Република Српска Крајина* (зборник), Книг–Београд 1996.
- Ивић Павле, „Белешке о говору Окучана“, *ЗбФЛ*, XL/2, Нови Сад 1997.
- Ивић Павле, „О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сентандреје“, *Сенџан-грејски зборник*, 3, Београд (САНУ) 1997а.
- Плић Марија, „Terenski rad u Mađarskoј“, *Лингвистичке активности*, 10, Београд 2003, www.main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm.
- Илић Марија, „Чипска свадба у казивању Јелене Љубе Николић“, *Етнографија Срба у Мађарској*, 4, Будимпешта 2003а (у штампи).
- Јерковић Јован, „Данашњи оквири истраживања говора Срба у Мађарској“, *ГФФ*, XXIV, Нови Сад 1996.
- Кашић Јован, „О јекавском говору Великог Грђевца села југоисточно од Бјеловара“, *ЗбФЛ*, VI, Нови Сад 1963.
- Кашић Јован, „Говор Срба у Хрватској – његов однос према књижевном језику“, *Нови лешојис*, 2, Загреб 1972.
- Малетић Нада, „Из проблематике гласовног система у говору Боботе код Вуковара“, *ППЈ*, 21, Нови Сад 1985.
- Małecki Mięczyślaw, *Przegląd słowiańskich gwar Istriji*, Kraków 1930.
- Марић Биљана, „Из лексике Ченеја (румунски Банат)“, *ППЈ*, 33, Нови Сад 2002.
- Марковић В. Благоје, „Врака и Врачани“, *Расковник*, II/5 (новембар 1969), Горњи Милановац.
- Марковић В. Благоје, „Врака“, *ЗбФЛ*, XV/1, Нови Сад 1972.
- Марковић В. Благоје, „Из лексике и фразеологије 'друштвених' игара Врачана“, *ППЈ*, 11, Нови Сад 1975.
- Марковић В. Благоје, „Фолклористички записи из Враке“, *ППЈ*, 17, Нови Сад 1981.

- Мијатовић Јулијана, „Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској“, *ППЈ*, 19, Нови Сад 1983.
- Милорадовић Софија, „Цртице о говору Срба у Кнежеву и Брањини (Бели Манастир)“, *ЈФ*, LVI/1–2, Београд 2000.
- Милорадовић Софија, „Српска етнолингвистичка популација у Мађарској: нека запажања“, *Теме* (часопис за друштвене науке), г. XXVIII, бр. 2, Ниш 2004.
- Мирић Душанка, „О творби ријечи субјективне оцјене у говору околине Коренице (село Михаљевац)“, *ЗбФЛ*, XLIII, Нови Сад 2000.
- Наранчић Љубица, „Фонетске и морфолошке особине говора села Дољана у Лици“, *ППЈ*, 11, Нови Сад 1975.
- Николић Мирослав, „Неке особине српског говора у Чипу код Будимпеште“, *ЈФ*, XLIX, Београд 1993.
- Павлица Драган, „Акцентски систем у говору села Пољица у Лици“, *ППЈ*, 7, Нови Сад 1971.
- Павлица Драган, „О говору околине Удбине“, *СДЗб*, XXX, Београд 1984.
- Петровић Драгољуб, „Гласовне особине говора Врачана у Зети“, *ГФФ*, XV/1, Нови Сад 1972.
- Петровић Драгољуб, „Неке особине гласовног система говора Баније“, *Нови љешојис*, 3, Загреб 1972а.
- Петровић Драгољуб, „Главније особине акцентског система у говору Врачана“, *ЗбФЛ*, XVI/2, Нови Сад 1973.
- Петровић Драгољуб, „Морфолошке особине у говору Врачана“, *ГФФ*, XVI/1, Нови Сад 1973а.
- Петровић Драгољуб, „Из синтаксичке проблематике говора Врачана“, *ГФФ*, XVII/1, Нови Сад 1974.
- Петровић Драгољуб, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад–Загреб 1978.
- Петровић Драгољуб, Марковић В. Благоје, „Суфикс -ic у говору Врачана“, *ЗбФЛ*, XX/2, Нови Сад 1977.
- Петровић Наталија, „Микротопонимија неких српских насеља у Мађарској“, *ППЈ*, 10, Нови Сад 1974.
- Петровић Наталија, „Патронимија неких српских насеља у Мађарској“, *ППЈ*, 12, 1976, 1976.
- Петровић Наталија, „Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској“, *ППЈ*, 15, Нови Сад 1979.
- Петровић Тања, „Етнолингвистичка грађа о Божићу код Срба у Белој Крајини“, *ЈФ*, LVIII, Београд 2002.
- Petrović Tanja, *Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini*, Скривене мањине на Балкану (ур. Биљана Сикимић), Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд 2004.
- Petrovici Emil, *Graiuл Caraşovenilor*, Biblioteca Dacoromaniei, 3, Bucureşti 1935.
- Radan N. Mihai, *Graiuлile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia*, Timişoara 2000.
- Радић Првослав, *Из историје српског ишћања у Македонији. Културолошки аспекти*, Balcunica, XXXII–XXXIII, 2001–2002, Belgrade 2003.
- Rakić Sofija, „Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje“, *Studia Slavica Hungaricae*, 42, Budapest 1997.
- Rakić Sofija, „O govoru Deske“, *Studia Slavica Hungaricae*, 43, Budapest 1998.
- Ribarić Josip, „Izveštaj o proučavanju 'perojskoga govora' na poluotoku Istri“, *Ljetopis JAZU*, 57 za 1949–50 (1953), Zagreb 1953.
- Sekereš Stjepan, „Govor baranjskih Srba“, *ЗбФЛ*, III, Нови Сад 1960.
- Sekereš Stjepan, „Govor osječkih Srba“, *ЗбФЛ*, VI, Нови Сад 1963.
- Stjepan Sekereš, „Govor daljskih Srba“, *ЗбФЛ*, VII, Нови Сад 1964.
- Секереш Стјепан, „Говор славонских Срба“, *ЗбФЛ*, XV/1, Нови Сад 1972.

- Sekereš Stjepan, „Govor Virovitice i okolice (I)“, *ЗбФЛ*, XVIII/2, Нови Сад 1975.
- Sekereš Stjepan, „Govor Virovitice i okolice“, *ЗбФЛ*, XIX/1, Нови Сад 1976.
- Sekereš Stjepan, „Govor Požeške kotline“, *ЗбФЛ*, XIX/1, Нови Сад 1976а.
- Sekereš Stjepan, „Govor Srba u južnoj Baranji“, *ЗбФЛ*, XXIII/2, Нови Сад 1980.
- Sikimić Biljana, „Terenska etnolingvistička istraživanja Srba u Mađarskoj“, *Лингвистичке актиuellности*, 7, Београд 2001, www.main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm.
- Sikimić Biljana, „Terenska istraživanja u Medini, Mađarska“, *Лингвистичке актиuellности*, 10, Београд 2002, www.main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm.
- Сикимић Биљана, „Срби на Чепелској ади – етнолингвистички поглед“, *Етнографска Срба у Мађарској*, 4, Будимпешта 2003 (у штампи).
- Сикимић Биљана, „Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској“, *Теме* (часопис за друштвене науке), г. XXVIII, бр. 2, Ниш 2004.
- Станковић Гордана, „Неке особине гласовног система у говору села Велике Барне у општини Грубишно Поље“, *ППЈ*, 13–14, Нови Сад 1977–1978.
- Станковић Станислав, „Дијалектолошка запажања Светозара Томића у светлу новијих истраживања говора Скопске Црне Горе“, *Српски језик*, III/1–2, Београд 1998.
- Степановић Предраг, *Говори Срба и Хрватиа у Мађарској. Штокавско наречје*, Горњи Милановац, Београд, Нови Сад 2004.
- Степановић Предраг, *Зайиси једног чийаоца*, Будимпешта 1994а.
- Степановић Предраг, *Говори Срба у Мађарској*, Будимпешта (Самоуправа Срба у Мађарској) 2000.
- Степановић Предраг, „Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској“, *ЈФ*, LVI/3–4, Београд 2000а.
- Степановић Предраг, *О говорима Срба у Мађарској*, Друштвене науке о Србима у Мађарској, Будимпешта 2003.
- Стефановић Е. Димитрије, „Из микропонимије насеља са српским живљем у околини Будимпеште“, *ЈФ*, XLIX, Београд 1993.
- Стефановић Е. Димитрије, „О административном језику Сентандрејаца у другој половини XVIII века“, *ЈФ*, LVI/3–4, Београд 2000.
- Томић Миле, „Говор Свиничана“, *СДЗб*, XXX, Београд 1984.
- Томић Миле, „Говор Радимаца“, *СДЗб*, XXXIII, Београд 1987.
- Урукало М. Миливој, „Виноградарска лексика Братишковаца“, *ППЈ*, 18, Нови Сад 1982.
- Filipović Milenko, „Srpska naselja u Beloj Krajini“, *Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH*, 35, Odjeljenje društvenih nauka, 12, Sarajevo 1970.
- Finka Božidar, „Štokavski ijekavski govori u Gorskom kotaru“, *ЗбФЛ*, XX/1, Нови Сад 1977.
- Finka Božidar i Šojat Antun, „Karlovački govor“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, Zagreb 1974.
- Мирјана Чешљар, „Из лексике Иванде (Румунски Банат)“, *ППЈ*, 19, Нови Сад 1983. www.main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm (on-line извор).

СКРАЋЕНИЦЕ

- ГФФ – *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду.*
- ЗбФЛ – *Зборник (Матике српске) за филологију и лингвистику*, Нови Сад.
- ЈФ – *Јужнословенски филолог*, Београд.
- ППЈ – *Прилози проучавању језика*, Нови Сад.
- СДЗб – *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.

Sofija Miloradović

DIALECTOLOGICAL AND ETHNO LINGUISTIC
STUDIE OF SERBIAN MINORITIES

S u m m a r y

The paper offers an overall view of the hitherto dialectological and ethnolinguistic studies of Serbian vernaculars in Slovenia, Croatia, Hungary, Rumania, Macedonia and Albania where the Serbs are, from the standpoint of ethnolinguistics, a minority population. In all of these countries the Serbian population is autochthonous, but in ex-Yugoslavian republics of Slovenia, Croatia and Macedonia it has only recently reached the status of a minority population.

Certain declining from the features typical of the Serbian mainsteram dialects is conditioned by the peripheral positions of these vernaculars of the Serbian minorities, especially in their alloglottal surroundings, as well as by the direct influence of those foreign languages. Consequently, the Serbian dialects in Hungary, Rumania and Albania offer a lot of material for the study of archaisms and innovations alike, at the same time providing a prolific ground for conclusions of general linguistic character, particularly those related to linguistic contactology.

Noticeable among the recessive Serbian population is the process of glottophagy. It is exactly these two facts – recessiveness and glottophagy – that should give an impetus for further and broader dialectological and ethnolinguistic research of the minority Serbian population in the neighboring countries and in Slovenia.